

LBRIS

We know
books

Totul despre armata romană

Adrian Goldsworthy

Conține 245 de ilustrații, din care 107 color

enciclopedia rao

Titlu fals: Statuetă de bronz reprezentând un soldat roman purtând un stindard în formă de vultur (aquila). Începând din secolul I î.Hr., aquila a fost cel mai important stindard al unei legiuni.

Pagina de titlu: Zidul lui Hadrian este cel mai mare și mai impresionant dintre monumentele lăsate de armata romană. În această imagine se vede una dintre porțiunile cele mai bine păstrate la vest de fortul Housesteads.

Pagina de cuprins: Pentru arcul lui Constantin, construit la Roma în secolul al IV-lea d.Hr., s-au folosit multe sculpturi de la monumente romane mai vechi. Este un monument neobișnuit pentru că celebra fățiș victoria lui Constantin împotriva altei armate romane în bătălia de la podul Milvius, din 312 d.Hr.

Adrian Goldsworthy
The Complete Roman Army
© 2003 Thames & Hudson Ltd, London

Grupul Editorial RAO
str. Turda nr. 117-119, sector 1, București
e-mail: office@raobooks.com
www.rao.ro; www.raobooks.com

Adrian Goldsworthy
Totul despre armata romană
© Enciclopedia RAO 2008,
pentru versiunea în limba română

Traducere din limba engleză
Liana Stan

Orice reproducere sau preluare parțială sau integrală, prin orice mijloc, a acestui text și/sau a iconografiei cuprinse în lucrarea de față este strict interzisă, acestea fiind proprietatea exclusivă a editorului.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Goldsworthy, Adrian
Totul despre armata romană / Adrian Goldsworthy;
trad.: Liana Stan.- București: Enciclopedia RAO, 2008
Index

ISBN 978-973-717-225-9

I, Stan, Liana (trad.)

355(498)

Tipărit în China

ISBN 978-973-717-225-9

Cuprins

Introducere:

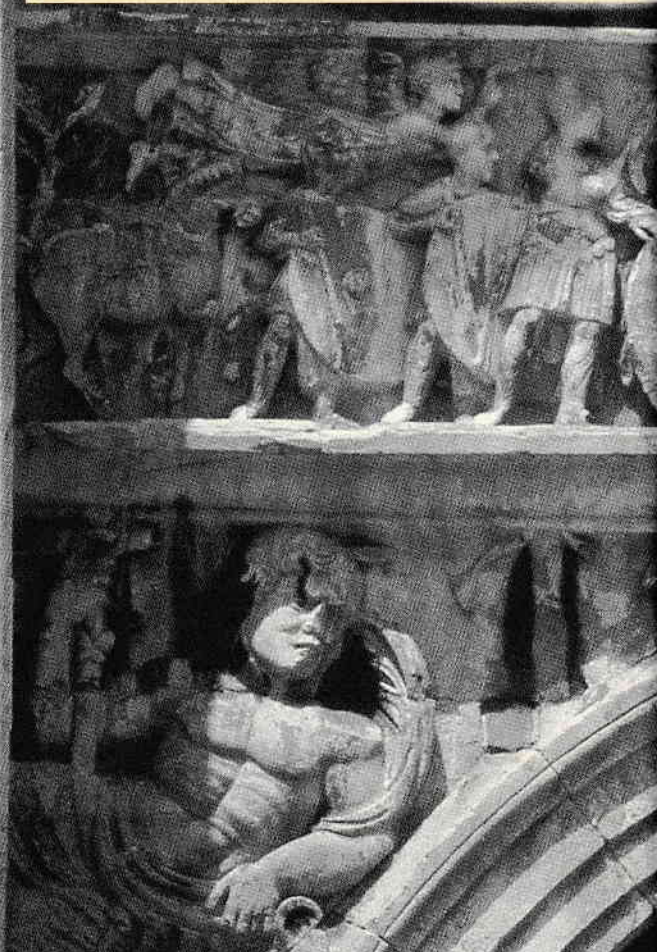
<i>Scurtă istorie a Romei</i>	6
<i>Cronologia războaielor romane</i>	10
<i>Hartă: Expansiunea Imperiului Roman</i>	14

I Armata republicană

<i>Originile armatei romane</i>	20
<i>Legiunea „polybiană”</i>	26
<i>Marina romană de război</i>	34
<i>Miliția romană: triumfuri și declin</i>	43

II Armata profesionistă

<i>Armata romană după Marius</i>	46
----------------------------------	----

Ofițerii din ordinul senatorial în perioada
principatului 60

Ofițerii din ordinul evestru în perioada
principatului 64

Alți ofițeri: centurionii și gradele inferioare 68

III Viața unui soldat roman

Înrolarea în armata romană 76

Viața cotidiană 82

Recompensele 94

Viața extramilitară 102

Religia 108

După demobilizare 114

Echipamentul 118

Îndatoriri pe timp de pace 142

IV Armata la război

În campanie 164

Bătălii 174

Asedii 186

V Armata în Antichitatea târzie

Schimbări în armata romană 200

Soldații și războaiele 208

Glosar 215

Bibliografie 217

Credite fotografice 219

Mulțumiri 219

Indice 220

Introducere: scurtă istorie a Romei

Roma a devenit din ce în ce mai mare și mai frumoasă – cele mai multe dintre monumentele care se văd azi în for (în imaginea de mai jos) au fost construite în perioada imperială. Războaiele au jucat un rol important în istoria Romei și, pe măsură ce orașul s-a schimbat, și armata care lupta să-l apere s-a schimbat.

Potrivit tradiției, Roma a fost întemeiată de Romulus în anul 753 î.Hr. La început a fost o monarhie, dar spre sfârșitul secolului al VI-lea î.Hr. regii au fost izgoniți și a fost creată o republică. Romei și-a extins treptat autoritatea asupra celorlalte comunități vorbitoare de latină și asupra altor popoare din Peninsula Italică, astfel încât la începutul secolului al III-lea î.Hr. controla toată peninsula la sud de râul Pad. După o luptă lungă și dificilă împotriva Cartaginei, Roma a cucerit primele provincii de peste mări și, până la mijlocul secolului al II-lea î.Hr.,

a ajuns să domine incontestabil lumea mediteraneeană. Expansiunea a continuat, dar profiturile enorme obținute în urma cuceririlor străine au pus la grea încercare sistemul de guvernământ republican, viața politică devenind din ce în ce mai violentă. În secolul I î.Hr. au avut loc mai multe războaie civile și răscoale; această perioadă tulbură s-a încheiat în 31 î.Hr. când fiul adoptiv al lui Caesar, Octavian, l-a înfrânt pe ultimul său rival.

Octavian, care și-a luat mai târziu numele de Augustus, a înlocuit sistemul de guvernământ republican cu o formă de monarhie specifică Romei, cunoscută sub numele de principat. Oficial, Octavian se prezenta ca principalul magistrat și slujitor al statului, dar în realitate el preluase puterea tuturor celorlalte instituții politice, inclusiv a Senatului și a Adunărilor Poporului, și a început să-și desemneze un succesor încă din prima parte a domniei. Augustus a continuat extinderea imperiului și până la moartea lui în 14 d.Hr. acesta ajunsese deja, în multe locuri, la frontierele pe care avea să le păstreze timp de mai multe secole. Au existat câteva excepții: Britannia a fost invadată de Claudius în 43 d.Hr. și Traian a anexat Dacia între 101-106 d.Hr., dar

nu au mai existat mari cuceriri. Principatul a dat Romei stabilitate politică timp de peste 200 de ani și numai de două ori, când împărații au murit fără a-și desemna clar un succesor, au mai avut loc războaie civile.

În secolul al III-lea d.Hr., situația s-a schimbat, iar războaiele civile au redevenit la fel de frecvente ca în ultimele decenii ale republicii. În medie, nici un împărat nu a rezistat mai mult de câțiva ani, majoritatea murind asasinată, căci armata își consuma energia în lupte interne. Imperiul a început să se dezintegreze, unii cărmuitori controlând doar părți mici ale acestuia. În același timp, slăbiciunea Romei i-a încurajat pe dușmanii străini să atace imperiul, care a suferit numeroase înfrângerii. În timp, imperiul s-a divizat, jumătatea de est și cea de vest fiind conduse de împărați diferiți, și nu a mai cunoscut niciodată o perioadă lungă de stabilitate, deși unii conducători puternici au reușit să păstreze timp de decenii o pace relativă. Cu toate acestea, Roma era încă mult mai puternică decât oricare dintre dușmanii ei. Până la urmă, Imperiul de Apus s-a prăbușit în secolul al V-lea d.Hr., însă Imperiul de Răsărit cu capitala la Constantinopole a rezistat, păstrând multe dintre instituțiile militare ale Romei până în Evul Mediu.

Evoluția armatei romane

Armata romană a jucat un rol esențial în istoria orașului, creând și menținând un imperiu care a ajuns să cuprindă Europa, Africa de Nord și Orientul Apropiat. În general se consideră că armata romană era o forță extrem de bine organizată, de un profesionalism riguros, în care disciplina era dusă până la cruzime și care era condusă după reguli extraordinar de moderne. Această imagine este parțial corectă, cel puțin în ceea ce privește unele perioade din existența armatei, dar nu ilustrează schimbările importante care au afectat instituțiile militare ale Romei de-a lungul îndelungatei sale istorii. În această lucrare vom analiza trei perioade principale din istoria armatei romane.

Vom începe cu miliția din perioada de mijloc a republicii (secolele al III-lea și al II-lea î.Hr.), pentru că aceasta este perioada pentru care există izvoare istorice destul de bune pentru a ne putea face o imagine clară asupra armatei romane. Miliția era formată din cetățeni care se supuneau disciplinei militare pe durata unui război și apoi se întorceau la viața civilă. Soldații erau deținători de proprietăți, în general țărani care aveau destul pământ ca să-și permită să-și cumpere singuri armele și echipamentul necesare. Pentru acești soldați, serviciul militar nu era o carieră, ci o datorie pe care o aveau față de stat. Miliția romană a cucerit Italia, a învins Cartagina și a extins dominația Romei în toată zona mediteraneană.

A doua perioadă (din secolul I î.Hr. până la începutul secolului al III-lea d.Hr.) a început cu crearea armatei romane profesionale. Continuarea expansiunii a însemnat că războaiele erau purtate tot mai departe de Italia și că era nevoie de garnizoane mari în teritoriile cucerite. Sistemul miliției nu era capabil să facă față acestor condiții noi. De acum înainte legionarii nu mai erau țărani avuți care serveau ca ostași o perioadă scurtă de

Soldații romani au fost adesea înfățișați în filme istorice, dar exactitatea acestor reconstrucții a variat extrem de mult. În această scenă din Gladiatorul, un ofițer superior trece călare printre rânduri de legionari și de arcași auxiliari din est. De departe cel puțin, echipamentul acestor soldați pare reconstituit destul de exact, iar scena redă foarte bine înfățișarea neglijentă a soldaților în campanie.

timp, dintr-un sentiment de datorie față de republică, ci erau de obicei oameni săraci, care considerau armata o carieră. Consecința a fost o schimbare fundamentală a relației dintre armată și stat, care a făcut posibile războaiele civile ce au distrus Republica. În cele din urmă, Augustus a avut grijă ca armata să-i fie loială numai lui și familiei sale, practică adoptată de succesorii săi. În timpul principatului, armata romană a atins maximum de eficiență, desăvârșind cucerirea imperiului și menținând apoi autoritatea Romei. În această perioadă armata romană s-a apropiat cel mai mult de imaginea pe care cei mai mulți dintre noi o avem astăzi despre ea.

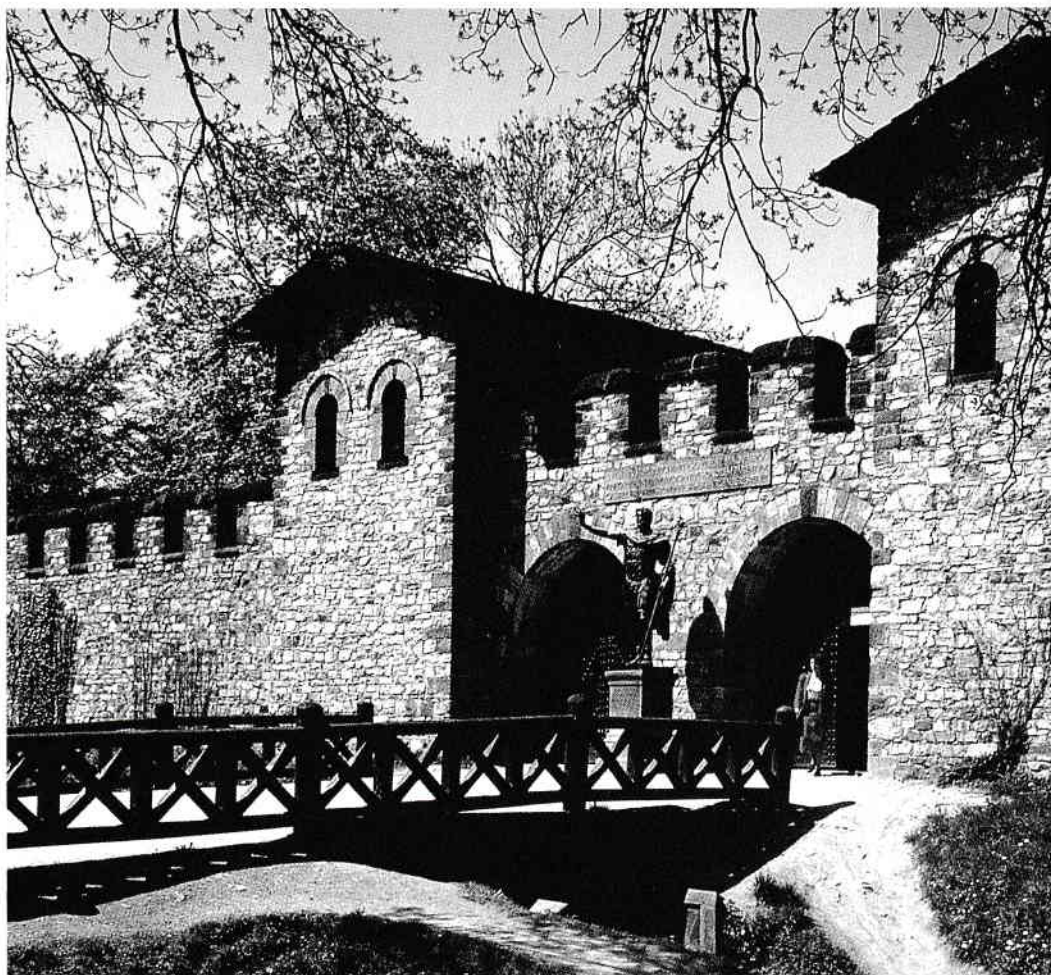
Ultima perioadă (din secolul al III-lea până în secolul al V-lea d.Hr.) acoperă Antichitatea târzie, când armata profesionistă s-a confruntat cu tot mai multe pericole externe, fiind în același timp slăbită continuu de războaiele civile. Au apărut noi tipuri de unități, au început să fie folosite echipamente diferite și structura armatei s-a schimbat în încercarea de a face față noilor condiții. Totuși, în ciuda tuturor acestor schimbări, multe lucruri au rămas la fel și au existat mai multe diferențe între armata din perioada de mijloc a republicii și armata din timpul principatului decât între aceasta din urmă și forțele Imperiului Roman din Antichitatea târzie.

Izvoare istorice

Deși armata romană a avut o existență extrem de îndelungată, ea a dispărut în urmă cu multe secole și a lăsat doar urme ale trecerii ei: vestigiile bazelor și forturilor sale, fragmentele de echipamente și descrierile faptelor ei în operele scriitorilor romani și greci. În total, avem extrem de multe dovezi pe baza cărora putem reconstitui instituțiile și viața cotidiană a armatei romane, dar pentru fiecare tip de izvor istoric există probleme de interpretare specifice. Merită să ne oprim puțin ca să analizăm natura izvoarelor noastre.

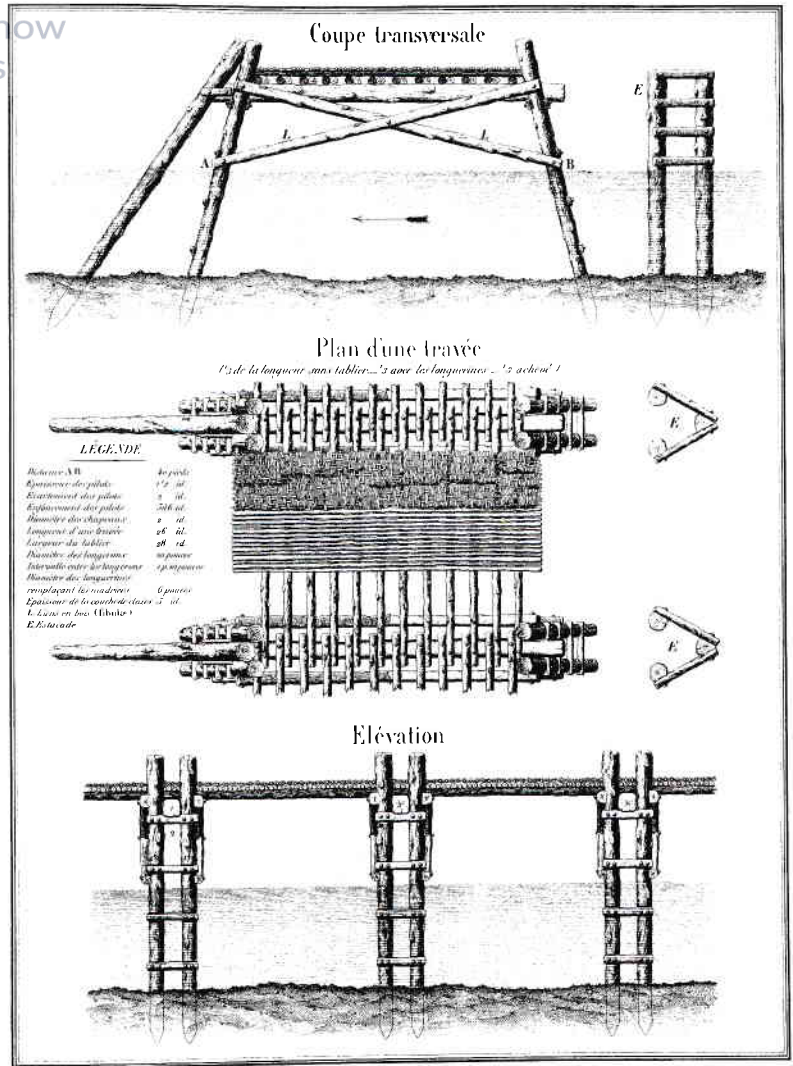
1 *Izvoare literare.* Politica și războaiele au fost principalele două teme abordate de istoricii romani. Istoria era în primul rând un gen literar, iar istoricii trebuiau să dea dovadă de mari abilități stilistice și retorice, uneori în detrimentul acurateței. Prin urmare, relatările campaniilor militare se concentrează de obicei mai ales asupra incidentelor dramatice, de exemplu bătălii și asedii. Existau anumite teme literare sau elemente convenționale (numite *topoi*) pe care cititorii educați se așteptau să le găsească în relatarea unui istoric. În cel mai bun caz, așteptările cititorilor îl făceau

O poartă reconstruită în secolul al XIX-lea în cadrul unui amplu proiect de restaurare a fortului roman de la Saalburg, în Germania. Asemenea proiecte se bazează, inevitabil, pe o combinație de certitudini, reprezentate de vestigiile recuperate prin excavații, și multe presupuneri. Probabil că turnurile de o parte și de alta a porții ar trebui să fie mai înalte.

pe scriitor să selecteze subiecte adecvate pe care să le abordeze, iar în cel mai rău caz acesta ajungea să inventeze pur și simplu. Deși istoricii relatează multe campanii militare, ei nu prea descriu aspectele mai banale, de zi cu zi, ale unor activități precum patrularea la frontieră, păstrarea ordinii și numeroase alte acțiuni pe timp de pace.

O altă consecință a importanței pe care stilul și nevoia ca operele să fie accesibile le aveau pentru istoricii antici a fost ezitarea de a include prea multe informații tehnice. Descrierile topografice, chiar ale formelor de relief importante pentru o anumită campanie, sunt adesea scurte și vagi. Informațiile detaliate despre echipamentele, organizarea, tacticile și sistemul logistic ale armatei sunt excepțional de rare și constau adesea în fragmente menționate accidental de autor. Este posibil ca unii scriitori să fi omis asemenea informații pur și simplu pentru că le presupuneau cunoscute de către cititori. Julius Caesar, care a lăsat o relatare neprețuită a campaniilor armatei sale, ne spune foarte puține despre structura legiunilor sau despre armele lor și nu menționează niciodată că soldații lui purtau armură, deși din alte izvoare știm că purtau.

Merită să enumerăm principalele izvoare pentru fiecare dintre cele trei perioade și să discutăm utilitatea lor relativă. Pentru armata din perioada de mijloc a republicii, cea mai importantă sursă este opera istoricului grec Polybius, scrisă în jurul anilor 140 î.Hr. Polybius a fost soldat și a fost inițial trimis la Roma ca ostatic, unde a devenit un apropiat al generalului roman Scipio Aemilianus, pe care l-a însoțit la asediul Cartaginei între 147-146 î.Hr. Polybius face o descriere detaliată a legiunilor romane din această perioadă, a organizării și echipamentului lor, precum și a planului taberelor lor temporare. Celălalt autor care ne furnizează informații importante despre această perioadă este istoricul roman Titus Livius, care a scris la sfârșitul secolului I î.Hr. și este mai puțin demn de încredere în ceea ce privește detaliile militare. Printre alte izvoare pentru această perioadă se numără opera istoricului grec Appian și a biografului Plutarh, ambele de la începutul secolului al II-lea d.Hr. și cuprinzând uneori informații preluate din surse mai vechi, care nu s-au păstrat.

O schiță din secolul al XIX-lea a podului construit de legiuni pentru a traversa râul Nil în 55 î.Hr., bazată pe descrierea pe care o face Caesar acestei structuri în Despre războiul galic, mai degrabă decât pe informații obținute direct din izvoare arheologice. Izvoarele literare ne furnizează foarte multe informații despre armată, dar nu ne oferă întotdeauna atâtea detalii tehnice câte am dori.

În ceea ce privește armata profesionistă, lucrarea *Despre războiul galic* a lui Iulius Caesar, în care acesta relatează campaniile sale în Gallia și războiul civil, sunt de neprețuit pentru a înțelege cum se comporta armata în război. Tacitus, care a scris la începutul secolului al II-lea d.Hr. ne oferă multe detalii despre armata din perioada de început a principatului. Istoricul evreu Josephus, care luptase împotriva romanilor în timpul războaielor evreilor din 66 d.Hr. și apoi trecuse de partea lor, relatează mai detaliat un singur conflict și face o descriere a armatei care amintește de cea din perioada republicii realizată de Polybus.

În ceea ce privește armata din secolele al II-lea și al III-lea d.Hr., izvoarele literare sunt puține și rareori

Cronologia războaielor romane

i.Hr.	
753	An în care, potrivit tradiției, Romulus a fondat Roma.
509	Potrivit tradiției, ultimul rege al Romei, Tarquinius Superbus, a fost izgonit în acest an.
396	Romanii introduc soldele în armată.
390	Roma este prădată de gali.
280-275	Război împotriva regelui Pyrrhus al Epirului.
264-241	Primul război punic.
225	Invazie galică respinsă la Telamon.
218-201	Al doilea război punic.
214-205	Primul război macedonean.
200-196	Al doilea război macedonean.
192-189	Războiul sirian împotriva regelui seleucid Antioh al III-lea.
172-167	Al treilea război macedonean.
149-146	Al treilea război punic.
112-106	Război împotriva regelui Iugurtha al Numidiei.
105	Cimbrii și teutonii nimicesc o mare armată romană la Arausio.
102	Marius îi înfrânge pe teutoni la Aquae Sextiae.
101	Marius și Catulus îi înving pe cimbri la Vercellae.
91-88	Războiul social, ultima mare răscoală a aliaților Romei din Peninsula Italică.
88	Sulla intră cu legiunile în Roma.
88-85	Primul război împotriva regelui Mithridate.
83-82	Sulla învinge în războiul civil.
83-82	Al doilea război împotriva regelui Mithridate.
74-66	Al treilea război împotriva regelui Mithridate.
73-70	Răscoala condusă de Spartacus.
58-50	Campaniile lui Caesar în Gallia.
55	Prima expediție a lui Caesar în Britannia.
54	A doua expediție a lui Caesar în Britannia.
53	Crassus este înfrânt și ucis de parții conduși de Surenas, la Carrhae.
52	Marea revoltă a galilor condusă de Vercingetorix.
49-45	Război civil între Caesar și Pompei.
44	Caesar este asasinat în urma unei conspirații conduse de Brutus și Cassius.
44-31	Mai multe războaie civile, mai întâi între susținătorii lui Caesar și conspiratori, apoi între Antoniu și Octavian.
31	Antoniu este înfrânt de Octavian în bătălia navală de la Actium. Octavian (care avea să primească în curând numele de Augustus) devine unicul conducător al principatului (27 î.Hr.-14 d. Hr.).
16-15	Cucerirea triburilor din Alpi.
12-7	Cucerirea Pannoniei și Germaniei.

d. Hr.

6-9	Mare răscoală în Pannonia.
9	Mare răscoală în Germania. Legiunile a XVII-lea, a XVIII-a și a XIX-a, conduse de Varus, sunt prinse în ambuscadă și masacrate la Pădurea Teutoburgică.

Iulio-Claudianii: Tiberius, Caligula, Claudius și Nero

14-37	Principatul lui Tiberius.
14-16	Război împotriva lui Arminius.
37-41	Principatul lui Gaius (Caligula).
41-54	Principatul lui Claudius.
43	Invadarea Britaniei.
54-68	Principatul lui Nero.
55-64	Război împotriva Partei pentru stăpânirea Armeniei.
60-61	Răscoala condusă de Boudicca în Britannia.
66-74	Răscoala evreilor.
68-69	Război civil - „anul celor patru împărați”. Galba, Otho și Vitellius urcă succesiv pe tron pentru scurt timp, dar războiul este câștigat în cele din urmă de Vespasian.

Flavienii: Vespasian, Titus și Domițian

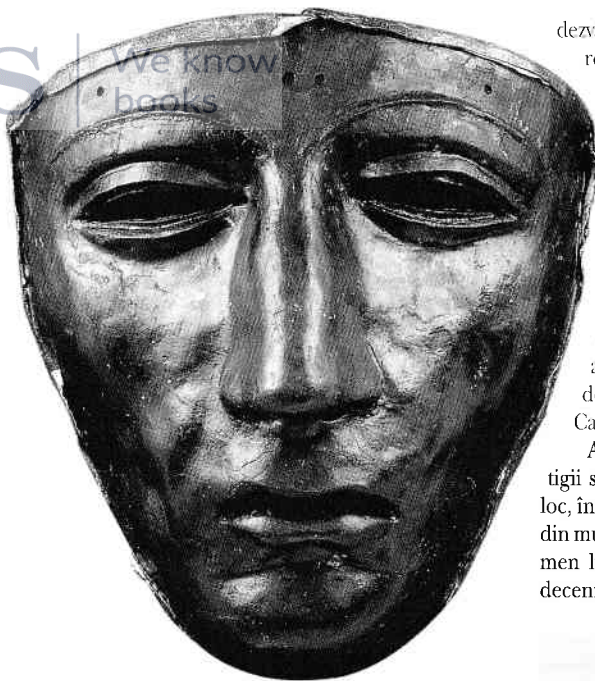
70-79	Principatul lui Vespasian.
70	Ierusalimul este capturat după un asediu îndelungat.
73-73	Masada este asediată.
79-81	Principatul lui Titus.
81-96	Principatul lui Domițian.
85-89	Război împotriva regelui Decebal al Daciei.
96-98	Principatul lui Nerva.
98-117	Principatul lui Traian.
101-102	Primul război dacic al lui Traian.
105-106	Al doilea război dacic al lui Traian.
113-117	Războiul lui Traian împotriva parților.

117-138	Principatul lui Hadrian.	284-305	Domnia lui Dioclețian și crearea sistemului tetrarhic. Imperiul este împărțit oficial într-o jumătate de est și una de vest, fiecare condusă de un <i>augustus</i> , secondat de un <i>caesar</i> . În cele din urmă Dioclețian s-a retras, iar sistemul instituit de el nu a rezistat mult în forma sa originală.
122	Începe construirea zidului lui Hadrian.	306	Constantius, <i>augustus</i> al provinciilor vestice, moare la York. Armata îl proclamă împărat pe fiul lui, Constantin.
131-135	Revolta condusă de Bar Kochba în Iudeea.	312	Constantin îl înfrânge pe rivalul său Maxentius în bătălia de la podul Milvius de lângă Roma și devine împărat al provinciilor din Occident ale imperiului.
138-161	Principatul lui Antoninus Pius.	324-337	Domnia lui Constantin ca împărat necontestat al întregului imperiu. Creștinismul este recunoscut oficial.
140-43	Începe construirea zidului antonin.	337-360	Război împotriva Persiei.
161-180	Domnia lui Marcus Aurelius.	357	Iulian Apostatul (cazar al jumătății vestice) îi învinge pe alamani într-o bătălie crâncenă la Strasbourg.
162-166	Război împotriva parților, condus și câștigat de Lucius Verus, coimperator al lui Marcus Aurelius.	363	Expediția lui Iulian în Persia.
167-180	Războaie aproape continue împotriva triburilor germanice de la Dunăre.	394	Bătălia de la râul Frigidus este câștigată de Theodosius.
180-192	Domnia lui Commodus.	410	Auxiliari goți conduși de Alaric jefuiesc Roma.
193-197	Război civil, câștigat până la urmă de Severus.	429	Vandalii invadează Africa.
197-208	Domnia lui Septimius Severus.	451	Aetius respinge ofensiva hunilor conduși de Attila la Châlons (Campus Mauriacus).
211-217	Domnia lui Caracalla se încheie când acesta este asasinat. Urmează o nouă perioadă de războaie civile.	469-478	Vizigoții invadează Spania.
222-235	Domnia lui Severus Alexander.	476	Ultimele împărat al provinciilor occidentale, Romulus Augustus, este detronat de Odoacru, care creează Regatul Ostrogot al Italiei.
235-238	Domnia lui Maximinus se încheie când acesta este asasinat.	502-506	Război împotriva Persiei.
238-244	Domnia lui Gordian III se încheie când acesta este asasinat.	526-532	Război împotriva Persiei.
244-249	Domnia lui Filip Arabil, ucis de Decius în luptă.	533-554	Împăratul Iustinian încearcă să recucerească Africa de Nord și Italia.
249-251	Domnia lui Decius se încheie când este învins și ucis de goții la Forum Trebonii. Reîncepe războiul civil.		
253-260	Domnia lui Valerian se termină când este capturat de persi.		
260-268	Domnia lui Gallienus se încheie când acesta este asasinat.		
268-270	Domnia lui Claudius II „Gothicus” se încheie când acesta moare de ciumă.		
270-275	Domnia lui Aurelian. A înăbușit revolta condusă de regina Zenobia a Palmirei, dar a fost ucis în cele din urmă de generalii săi.		
275-276	Domnia lui Tacitus.		
276-282	Domnia lui Probus se încheie când acesta este asasinat.		

După ce a cucerit Dacia (România de azi) în anul 106 d.Hr., împăratul Traian a comandat construirea unui nou for la Roma, în centrul căruia se găsea columna lui Traian, pe care sunt sculptate scene din războaiele dacice. Deși stilizată, columna ne oferă o imagine detaliată a armatei romane în campanie la începutul secolului al II-lea d.Hr. În această scenă, mai mulți legionari romani, purtând binecunoscuta armură segmentată, traversează un pod de vase, vegheați de spiritul sau zeul râului (în stânga). În fruntea coloanei sunt stindardele adunate ale unităților.

Mască dintr-un coif roman excavat la Kalkriese, în Germania, cel mai probabil locul de desfășurare al bătăliei din Pădurea Teutoburgică, unde o armată formată din trei legiuni a fost nimicită în anul 9 d.Hr. Analiza echipamentelor militare descoperite le-a permis istoricilor să-și facă o imagine mult mai clară despre înfățișarea soldaților romani. Totuși, aceasta nu înseamnă că dovezile sunt întotdeauna ușor de interpretat. S-a presupus în general că măștile erau purtate doar la parade sau la anumite ceremonii și totuși aceasta a fost descoperită pe un câmp de luptă.

credibile. În secolul al IV-lea, Ammianus Marcellinus a lăsat o relatare extrem de detaliată a invaziilor și asediilor mari, precum și a unor atacuri de mai mică anvergură. Ammianus era el însuși ofițer de stat major și a fost martor la unele dintre evenimentele pe care le-a descris.

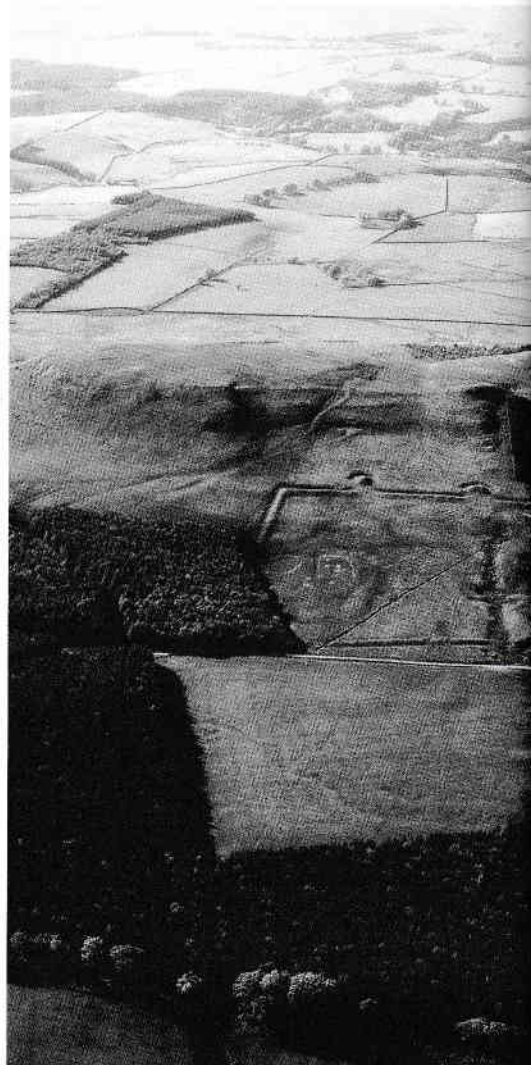
Un gen distinct de cel istoric, dar considerat de asemenea mai ales o formă literară era manualul teoretic. Au supraviețuit mai multe asemenea manuale: pentru armata din perioada principatului avem *Stratagemele* lui Frontinus, o culegere de tactici folosite de generali în trecut, *Ordinea de luptă împotriva alanilor* și *Tactica* de Arrian și *Despre construcția unei tabere* de Pseudo-Hyginus. Spre sfârșitul secolului al IV-lea, Vegetius a scris tratatul *Despre arta militară*, inspirat din multe surse mai vechi, în care amestecă perioade diferite și probabil unele născociri, ceea ce îl derutează pe cititor. Toate aceste izvoare sunt utile, dar este important să reținem că în general lucrările teoretice descriu armata așa cum ar fi trebuit ea să fie în mod ideal, și nu neapărat așa cum era de fapt.

2 Izvoare arheologice. Izvoarele literare sunt cunoscute și au fost studiate timp de secole și este acum extrem de improbabil să mai fie descoperit vreun text nou. Pe de altă parte, săpăturile arheologice oferă mereu informații noi și ne-au ajutat mult să înțelegem armata romană. Au fost identificate foarte multe situri militare și multe au fost dezgropate parțial, dar nu au fost dezgropate complet decât puține forturi auxiliare și nici o fortăreață a unei legiuni. Echipamente militare și obiecte care atestă că pe acolo au trecut soldați s-au găsit și în locuri asociate mai puțin direct cu armata.

Rareori sunt descoperite urme ale armatei în campanie, vestigiile rămase în urma bătăliilor purtate sunt chiar mai puține și foarte puține câmpuri de bătălie pot fi identificate cu certitudine, deși excavațiile care au

dezvăluit dezastrul din Pădurea Teutoburgică din 9 d.Hr. reprezintă o excepție. În timpul asediilor, care durau mai mult decât bătăliile, armata construia adesea structuri solide, ca de exemplu șanțuri și metereze împrejmuitoare, forturi temporare sau rampe de asalt, și uneori acestea s-au păstrat. Asemenea fortificații de asediu au fost descoperite la Numantia (în Spania), Alesia (Gallia) și Masada (Iudeea) și în alte locuri. În câteva locuri au fost descoperite relicve care arată cruzimea de care dădeau dovadă soldații față de inamici după ce cucereau o fortăreață; în acest sens se remarcă în special oribilele schelete descoperite la Valencia, în Spania, și la Maiden Castle, în Marea Britanie.

Arheologii au descoperit însă mult mai multe vestigii separate care arată cum era viața într-un anumit loc, într-o anumită perioadă, și aceste vestigii provinând din multe situri ne permit să distingem tendințele pe termen lung. O bază solidă ocupată de armată timp de decenii sau chiar de secole a lăsat inevitabil mai multe

(În dreapta) Vedere aeriană a taberei romane din fața cetății de la Burnswark din Scoția, care datează din Epoca fierului. În preajma porților cetății au fost descoperite proiectile de artilerie și de praștie. Un timp, mai mulți specialiști au susținut că această tabără a fost construită după ce cetatea fusese abandonată și era folosită pentru instrucție de armata romană. Cu toate acestea, majoritatea consideră acum că aici a avut loc un asediu adevărat și că nu este vorba despre un loc folosit pentru exerciții de rutină. Asemenea controversă arată cât de greu poate fi să interpretăm dovezile arheologice.

urme materiale decât o tabără temporară ocupată o singură noapte. Săpăturile pot da la iveală dimensiunea și planul unei baze, uneori și data când a fost fondată și când a fost reconstruită sau când structura ei a suferit modificări importante. Ele nu ne spun însă de ce a fost ales locul respectiv, dacă clădirile erau în permanență ocupate complet sau ce făcea garnizoana.

3 Alte izvoare scrise – papirusuri și tăblițe de scris. Unele texte au supraviețuit din lumea antică și au fost descoperite ca atare de arheologi, spre deosebire de operele autorilor antici, care s-au păstrat pentru că au fost copiate de multe ori de-a lungul secolelor. În provinciile din răsărit, mai ales în cele cu climă uscată și caldă, precum Egiptul, s-au păstrat pe papirusuri multe documente militare și scrisori particulare expediate sau primite de soldați. În Europa încep să apară tot mai multe documente asemănătoare scrise pe tăblițe de lemn, cele mai cunoscute fiind cele descoperite la fortul de la Vindolanda, în nordul Marii Britanii. Aceste texte se referă în primul rând la

viața de zi cu zi și la îndatoririle curente ale soldaților. Unele se referă la administrarea unei unități, ca de exemplu rapoarte privind efectivele, inspecții ale echipamentelor sau cereri de permisii, iar altele sunt scrisori particulare. Nici acestea, nici textele care se referă la tranzacții comerciale sau la litigii nu tratează despre marile evenimente descrise de istorici sau despre tendințele pe termen lung dezvăluite de arheologie. În cele mai multe cazuri, acestea erau probleme și acțiuni importante doar pentru cei direct implicați. Totuși, mai mult decât orice altceva, aceste documente ne spun cum era viața într-o garnizoană.

Fragmente dintr-o scrisoare scrisă pe o tăbliță de lemn descoperită în fortul de la Vindolanda, datând de la sfârșitul secolului I d.Hr. Asemenea materiale supraviețuiesc numai în anumite condiții, dar documente similare au fost descoperite în alte situri din nordul Europei. Printre tăblițele de la Vindolanda se numără scrisori oficiale și neoficiale ale comandanților fortului, precum și multe documente care fac referire la administrarea armatei.

4 Izvoare epigrafice. O altă categorie importantă de izvoare o reprezintă inscripțiile în greacă sau latină lăsate de unități sau de soldați individuali. Inscripțiile oficiale erau săpate adesea pentru a marca terminarea unei construcții și acolo unde avem norocul să descoperim asemenea inscripții putem stabili precis data ridicării construcției respective. Inscripțiile religioase, descoperite foarte adesea pe altare, ne pot spune multe, și nu numai despre credințele soldaților. Adesea sunt menționate rangul soldaților și unitatea din care făceau parte, și uneori altarele sunt ridicate de unități întregi în frunte cu comandanții lor, ca parte a ritualurilor religioase ale armatei. Celălalt tip important de inscripție este inscripția funerară sau comemorativă, pe multe dintre pietrele funerare fiind înscrise unitatea din care făcuse parte soldatul, faptele sale de arme și uneori amănunte despre cariera lui. O mare parte dintre cunoștințele pe care le avem despre ierarhia și sistemul de promovare în armata romană provin din izvoarele epigrafice.

Ca în cazul oricărei surse, trebuie să avem grijă atunci când interpretăm inscripțiile. Ele nu ne spun nici mai mult nici mai puțin decât textul lor, de exemplu că o anumită unitate a construit o poartă nouă, că un ofițer a ridicat un altar în cinstea unei divinități locale sau că un bărbat a murit la o oarecare vârstă după o perioadă de

